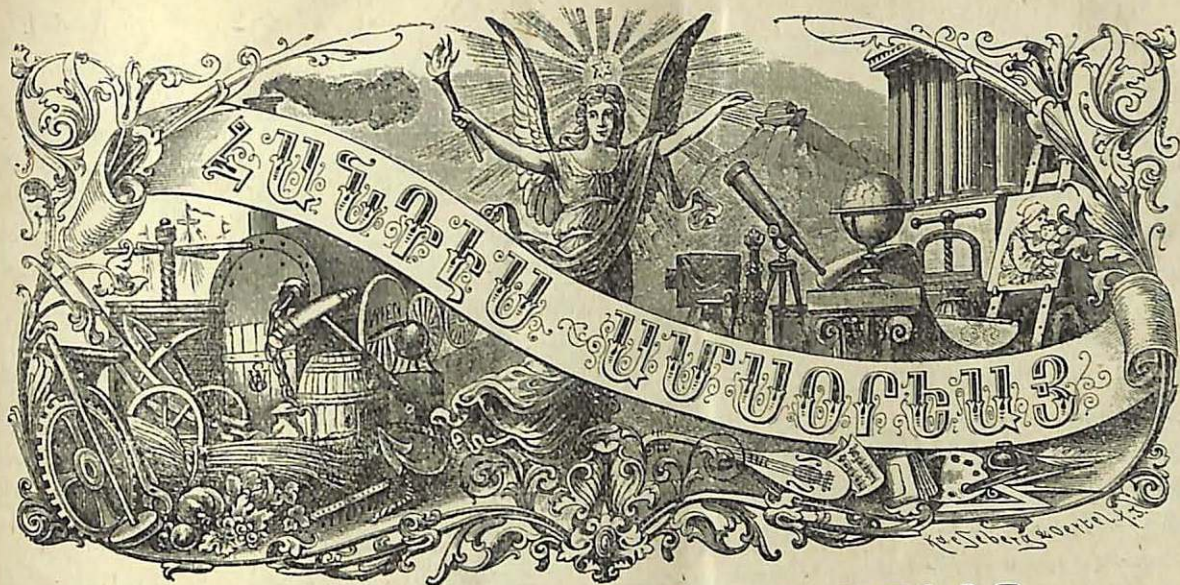

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

19. ՅԱՐԻ 1922

Ցարեկան 30 ֆրանկ:

ԹԻԻ 4—5
ԱՊՐԻԼ—ՄԱՅԻՍ

ՄԱՑԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԹԵՂԵՂԻՆԻ ՄԱՐԿԱՆԻՆԻ ԵՐԱՆԵՆԵՐԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

ԵՐԱՆԵՆԻ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Կեղեցական-պատմական
եւ մատենագրա-
կան կրկին հարցեր
ունինք հոս մեր
առջեւ: — Հայոց
պատմութիւնը
կարճ խօսքերով
կը յիշատակէ թէ
թ. դարու սկիզբը

Թեոդորոս Ապիկուռա Սշոտ
ներք եկած է եւ հոն քաղկեդոնի վարդապե-
տութիւնը քարոզած, այս առիթ տուած է Նա-
նայի Միջագետքէն Հայաստան անցնիլ պայ-
քարելու Թեոդորոսի հետ, ուր ապա յանձնա-
րարութիւնն ընդունած է Բագարատ Բագրա-

տունիէն՝ յօրինելու Յովհաննու աւետարանին
մեկնութիւնը:

Հ. Բ. Չրաքեան՝ Նանայի մեկնութեան
հրատարակութեան¹ ներածութեան մէջ եւ
L. Mariès² այս հրատարակութեան քննադա-
տութեան առթիւ մանրամասնօրէն ծանրացած են
այս կրկին խնդիրներու շուրջը, ջանալով լուսա-
բանել ընդարձակ գծերով: Բայց ոչ ամենայն
յաջողութեամբ: Անոնք չեն անդադարձած մեկ-
նութեան յառաջարանին մէջ տեղի ունեցած
խանգարման մը, եւ չեն օգտուած այս նիւթի
վերաբերեալ բոլոր մատչելի աղբիւրներէն, որոնք
կը լուսաւորեն կարգ մը միջառութիւններ:

¹ Նանայի Ասորոց վարդապետի մեկնութիւն Յով-
հաննու Աւետարանին, Վենետիկ 1920, 80, էջ 1Թ + 448
(Թանգարան Հայկական հին եւ նոր դպրութեանց. Է.)
Ներածութիւնն եւ Նանայի Մեկնութեան սկիզբը հրատա-
րակուած են նախ ԲՁԿ. 1915, էջ 279-93, 1916, էջ 2-5,
6-15 (Հ. Բ. Չրաքեան՝ Նանա մեկնիչ եւ իր մեկնութիւնը
Յովհաննու Աւետարանին): Յառաջարանը քաղուածաւոր
հրատարակած է նաեւ Զարբանէլեան՝ Մատենադարան
թարգմանութեանց նախնեաց, Վենետիկ, էջ 620, Ալիւան
թարգմանութեան, § 215, էջ 241-246 մեծագիր հրատարակու-
ողովարդատու, Հայաստանի, Ս. Մարք, Аркаунъ, монгольское название Християнъ и
թիւնը Византийский Временникъ, XII, 1906, էջ 11 եւ յջ.
հանդերձ ուստի թարգմանութեամբ: Հմմտ. եւ Յ. Մար-
կուարտ՝ Հայ Բագրատունեաց ծիղղագրութիւնը ծանո-
թութիւններով. Թրգմ. Հ. Մ. Հապոգեան. Վիեննա 1913,
էջ ԺԲ-ԺԳ:

² L. Mariès, Un commentaire sur l'évangile de
St. Jean, rédigé en arabe (c. 840) par Nonnos (Nana) de
Nisibe, conservé dans une traduction arménienne (c. 856).
Revue des Études arméniennes, t. 1 (1921) p. 273-296.

1.

Թէոդորոս Ապիկուռայ (մերիններէն Եպիկուռայ կոչուած եւ Յոյներէն Ἀβουκαρα, արաբիէն Abū Qurra յորջորջանքն է, որ կը նշանակէ «Հայր զովացման»¹) ծնած է Ը. դարու կէսին, հաւանօրէն Եգիպտոսի Իւր գրուածներու խորագիրներու մէջ կ'անուանուի ինքը եպիսկոպոս Խառանի (ἐπίσκοπος τῶν Καρῶν կամ Χαρόαν), Թէոդորոս եռանդուն ջատագով էր քաղկեդոնի վարդապետութեան, եւ կը համարուէր Մաքսիմոսի հետեւող: Վարժած հետեւորութեան մէջ եւ հմուտ արաբերէն լեզուի կը սիրէր վիճարանիլ արաբացիներու եւ մանիքեցիներու հետ, նաեւ քրիստոնեայ հերձուածներու՝ Նեստորականներու եւ միաբնէից հետ յաճախ կը մաքառէր բանիւ եւ գրով: Թողուցած է աստուածաբանական-վիճական բովանդակութեամբ բազմաթիւ գրութիւններ արաբերէն լեզուով², որոնցմէ ոմանք թարգմանուած են նաեւ յունարէնի³: Ինքը կը համարուի արաբերէն լեզուաւ գրող առաջին քրիստոնեայ մատենագիրը:

Թէոդորոս ժամանակ մը ապրած է Երուսաղէմ Ս. Սաբայի վանքը Հարուն ալ Ռաշիտի եւ ալ-Մամանի (813—833) օրով: Հոս պատուէր կ'ընդունի Երուսաղէմի Թովմաս պատրիարքէն (իր 807—821) միաբնեայ Հայոց վարդապետական թուղթ մը գրել եւ յորդորել, որ ընդունին Քաղկեդոնի ժողովոյն վարդապետութիւնը: Այս թուղթը գրած է Թէոդորոս արաբերէն լեզուաւ, զոր Միքայէլ Սիւնկեղղոս թարգմանած է յունարէն եւ որ ապա Պատրիարքէն առաքուած է Հայաստան (հաւանօրէն հայերէն թարգմանութեամբ): Թուղթս հասած է մեղի յունարէն թարգմանութեամբ⁴ միայն, որ այսպիսի խորագիր կը կրէ:

¹ Ըստ Graff, էջ 5 (Vater der Erquickung). Հմտ. այս մասին եւ L. Mariès, Epikoura = Aboukara, ի թերթին Revue des Études arméniennes I (1921), էջ 439-41) Ըստ տեղեկատուութեան P. Peeters/.

² Հմտ. Dr. Georg Graf, Die arabischen Schriften des Theodor Abū Qurra, Bischofs von Harrân (ca. 740-820). Paterborn 1910. Դարձեալ նոյն հեղինակին՝ Des Theodor Abū Kurra Traktat über den Schöpfer und die wahre Religion. Münster i. W. 1913. (Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters. Bd. XIV, Heft 1.)

³ Հմտ. Theodor Abucarae Episcopi Cariae varia contra haereticos, Judaeos et Saracenos opuscula nunc primum graece et latine ex... in lucem... lata. Interpretibus Fr. Turriano et Jacobo Gresterio S. J. Ingolstadtii 1606. Հմտ. Ծոխաղոյն եւս Migne P. gr. 97, 1453-1610.

⁴ Կը միշտ ի նաեւ վրացերէն թարգմանութիւն մը խորագրով՝ Թուղթ Երանելոյն Թովմայի Երուսաղէմացոց

«Թուղթ որ բովանդակէ զուղղափառ հաւատս, առաքեալ յերանելի Թովմաս պատրիարքէ Երուսաղէմացոյ առ հերետիկոսս ի Հայոց յորջորջանքն լեզու ասացեալ ի Թէոդորոսէ, յորջորջելոյ Աբուկառայ, յեպիսկոպոսէ Խառանի (Καρῶν), եւ ի Միքայէլ երիցուէ եւ սիւնկեղղոսէ եկեղեցւոյն Երուսաղէմացոց ի յոյն բարբառ թարգմանեալ, յորոյ ձեռն եւ առաքեցաւ բովանդակէ զմիայն եւ զճմարիտ հաւատս աւանդեալս ի ժողովին Քաղկեդոնի զքրիստոնէ Տեառնէ եւ զԱստուծոյ մերմէ» (Migne, P. gr. 97, էջ 1503-522):

Թովմաս Երուսաղէմի սթոպին վրայ էր իր 807—821 տարիներուն: Միքայէլ Սիւնկեղղոս յայտնի անձնաւորութիւն մըն է եկեղեցական եւ մատենագրութեան Պատմութեան մէջ¹. 798էն ի վեր կը գործէր անիկա իր բերէց Երուսաղէմի Ս. Գերեզմանին, 811ին աւանանց զինքը Թովմաս պատրիարք սիւնկեղղոս (քարտուղար-տեղապահ). բայց հազիւ երկու տարի մնաց այս պաշտօնի մէջ. 812 Սեպտ. 1—813 Յունիս 10 շրջանին ստիպուեցաւ Թողուլ Երուսաղէմն եւ փախչել Կ. Պոլիս, ուր եւ վախճանեցաւ 846, Յունուար 4ին:

Ուստի Ապիկուռայի թղթին գրութեան եւ թարգմանութեան ժամանակը պէտք է զետեղել 811—813 Յունիս 10 տարիներու մէջ (հմտ. Graf, անդ, էջ 9):

Այս միջոցին Հայաստանի իշխանութեան գլուխն էր Աշոտ պատրիկ, «Մսակեր», կոչուած՝ Սմբատ սպարապետի որդին (306/7—825/6): Դաւիթ կաթողիկոսի (806—833) օրով:

Ապիկուռայի թուղթը, անշուշտ հայերէն թարգմանութեամբ, հասաւ Աշոտ պատրիկի ձեռքը: Թէ ինչ եղաւ առաջին ազդեցութիւնը յայտնի չէ. բայց կ'երեւայ թէ Աշոտ Հայաստան հրաւիրեց զԱպիկուռայ, աւելի մերձուստ ճանչնալու զինքը եւ լսելու անոր վարդապետութիւնը՝ Թէոդորոս հետեւած է հրաւերին:

Աշոտ միւս կողմանէ ուզած է լսել նաեւ յակոբիկեան Ասորոց Ապու-Ռայթայ վարդապետի կարծիքը Թէոդորոսի վարդապետութեան

հայրապետի ընդդէմ Հայոց. Հմտ. Церетели, Полное собрание надписей Гелатского монастыря і Գիրս Армяности восточных Трум восточной комиссии... հատոր Ա. Կոստան 1893, էջ 281. Հմտ. եւ Н. Марр, Армения, էջ 8 եւս: ¹ Հմտ. S. Vailhé, St. Michel le Syncelle et les deux frères Grapti St. Théodore et St. Théophane թերթին Revue de l'Orient chrétien, VI (1910), p. 313-332, 610-642:

1425-71

մասին եւ թղթով հարցուցած է անոր մտած-
մունքը թէոգորի թղթին մասին:

Պարսիս Արաբերէն ձեռագրաց թ. 169
(յամէ 1654) կը պարունակէ թշ. 51բ—98բ
հինգ ճառ գրուած նամակի ձեւով, առ Abū
Rūṭa Chabib ibn Chadma Տակրիտեցի, որոնք
բաց ի առաջինէն, զանազան խորագիրներով
միարենայ վարդապետութեամբ կը զբաղին¹,
Երրորդ եւ չորրորդ նամակները կը բովանդակեն
Ապիկուռայի մասին խնդիրներ, եւ ուղղուած են
Աշոտ պատրիկի, ինչպէս չորրորդ թղթին մէջ
յանուանէ յիշուած է: Կարեւոր տողերն են:

(թշ. 81ա). Երրորդ թուղթ Աբու-Ռայ-

թայի Տակրիտեցւոյ. Հերբումն մեղքիտաց նկատ-
մամբ Միութեան: Աստուած պահպանէ զքեզ,
ով Պատրիկ, հաւատացեալ, հետեւող Աստու-
ծոյ կրօնին, պատուական... քու նամակէդ իմա-
ցայ, ով Տէր, քու ուղածդ, որ ես այցելեմ
քեզի, եւ որ դուն նմանպէս այն դէպքին, որ
ես զայս զանց ընեմ եւ քու հրամանդ, քու
քովդ գալ, անտես ընեմ, ինչի պիտի գաս, եթէ
առ այս հնարաւորութիւն ըլլայ, որպէս զի
տեղի ունենայ հանդիպում մի ի մէջ Ապու Կու-
ռայի, իմաստնոյն, եւ իմ ի տնանկութեանս եւ
ի տկարութեանս... Աստուած թող երկարէ քու
կեանքիդ ընթացքը եւ բարի ընէ քու մասնակ-
ցութիւնդ եւ օրհնէ քու միտքդ եւ խորհուրդդ:
Անկա շրջապատէ զքեզ (եւ) զիս գիտութեան
եւ խորհուրդի մարդիկներով, շնորհքով եւ
ձրիւք: Քու նամակդ, ով պատուական, գտաւ
զիս կապուած եւ կաշկանդուած եւ անհնարա-
ւորութեան մէջ, փութով քու հրամանիդ հե-
տեւելու եւ քեզի գալու: Ասիկա առանց տարա-
կուսի ինչի համար ձակատագիր մըն էր Աս-
տուծմէ եւ զիս շրջապատող մեղքերու պատիժ
մը, եւ առ Աստուած կ'աղաղակեմ ի նեղու-
թեանս: Որովհետեւ բոլոր ուժովս գուն կը գոր-
ծեմ, զիս փորձանքէս աղատելու, եւ առ այս
չեմ գտներ օգնական մը, (թշ. 81բ), անոր
համար կը տեսնեմ, որ ես մէկը պէտք եմ զըր-
կել, որմէ կը յուսամ թէ անիկա խօսի իմ մա-
սիս ճարտասան ոճով, եւ քու առջեւդ իմ
տեղս բռնէ, եւ որ անիկա զքեզ համոզէ այն
նկատմամբ, ինչ որ դուն Ապու Կուռայի այս
բանակցութենէ կը տեսնես, քրիստոս եւ իւր
մասնակցութիւնն ըլլայ անոր հետ գիտութեան
ընթացքին, իբրեւ մէկու մը հետ, որ արժանի է

անոր վստահութեան, որ կ'ըսէ. Թող Պատաս-
խանք ձեզի հոգ չպատճառէ, եւ եթէ հարկաւոր
ըլլայ, պիտի տրուի ձեզի, ինչ որ պէտք էք
ըսել:

Ելիան սարկաւագն է անիկա, իմ մերձա-
ւոր ազգականս... իրեն յանձնարարած եմ, որ
անիկա իմ թուղթս քու եւ աղատներու եւ միւս
քու քովդ գտնուող հաւատացելոց առջեւ կար-
դայ երեք անգամ, յառաջ քան¹ զվիճարանու-
թիւնը Աբու Կուռայի, իմաստնոյն վարդապետին:
(թշ. 84բ). “Երրորդ (կարդա՛) չորրորդ

թուղթ Աբու-Ռայթայի Տակրիտեցւոյ, ապաշոյց,
երիցս “Սուրբ անոր, որ վասն մեր խաչեցաւ” ին
համար, առ Աբու Լ-Խաբբաս (Abū'l-Chabbās)
պատրիկն, Աշուշա իբն Սինբատ (Asūchā ibn
Sinbāt), Խաբիբ իբն Խադմա Աստուծոյ Յիսուսի
Քրիստոսի ծառայէն... Լսեցի, ով տէր, Աբու
Կուռա գիտունին հայհոյութիւնը եւ ամբաստա-
նութիւնը, մեզի դէմ նկատմամբ անոր, որ մենք
Աստուծոյ — Փառք իրեն, հզօրին, յաւիտենա-
կանին — “Սուրբ” կը վերառաքենք եւ որ մենք
զայս (իբր կնիք) իւր փրկաւետ, կենարար խա-
չելութեան յիշատակութեան կը կցենք, այնու
չնայ երիցս կ'ըսենք. Սուրբ, Աստուած, Հզօր,
օր մենք երիցս կ'ըսենք. Սուրբ, Աստուած, Հզօր,
Անմահ, Խաչեալ, Օրհնեալ, ողորմեաց մեզ,
ես կը ճանչնամ զԱպիկուռա Փիլիսոփան, իբրեւ
այնպիսի մը, որ նրբատես չէ խօսքիս մեկնու-
թեան եւ նշանակութեան, թէ խաչեալն եւ
ի Մարեմայ Կուսէ ծնեալն մարդացած Աստուած
եւ սուրբ, անարատ, հզօր, անմահ Աստուած է:
Եթէ այս այսպէս է, այն ատեն իւր կողմանէ
նենգութիւն եւ պատրանք եւ կեղծիք կայ հան-
դէպ միամիտ եւ պատուաւոր մարդկան ի թիւս
հաւատացելոց, որպէս զի անոնք զինքը յայտնի
նեստորական չհամարին, որ Նեստորի հետքերուն
կը հետեւի եւ անոր հաւատքն ըստ իւր ոճին
կը յերկրէ, այնու որ ինքը խաչեալն, ի Սրբոյն
կը նկարագրէ հզօր յաւիտենական Աս-
տուած, եւ ինչ որ դեռ ստախօսն եւ մոլորեցու-
ցիչն Նեստոր եւ իւր հետեւողներ կը խոստու-
վանին:

Աբու-Ռայթայի խօսքերէն յայտնի կը
տեսնուի թէ այս թուին թէոգորոս Ապիկուռա
Աշոտի աւքունիքը կը գտնուի: Դժբախտաբար
նամակը գրութեան թուական չունի: Յիշատա-
կուած սարկաւագն Ելիան հայ մատենագիր-
ներու Նանան է: Իր Հայաստան գալու մասին

¹ Այս ինքն՝ վիճարանութիւնը տեղի ունենայէն
յառաջ, որպէս զի ներկաները յառաջունքն զնուած պա-
տրաստուած ըլլան:

ակնարկութիւններ պահուած են հայ մատենագրութեան մէջ. վարդան (էջ 78) կը գրէ.

«Յաւուրսն յայնոսիկ գայր եպիսկոպոս մի Ապիկուռա անուն առ Աշոտ, եւ ջանայր դարձուցանել զնա [յաղանդն] քաղկեդոնի. զոր լուեալ Բուրեա ոմն վարդապետ ի Միջագետս, առաքէ զսարկաւազն Նանա, որոյ եկեալ մարտնչի ընդ Ապիկուռայ, եւ յաղթէ նմա զօրութեամբ... եւ հալածէ զնա իշխանն, եւ հաստատի եւս առաւել ի հաւատս Ս. Գրիգորի»:

Այսպէս ունի նաեւ Մխիթար Այրիվանեցի (էջ 68), իւր ժամանակագրութեան մէջ, ընդ մէջ ամացն 801/821.

«Եպիկուռայ ջանայր զԱշոտ իշխանն քաղկեդոնիկ առնել. իսկ Բուրեա վարդապետն առաքեաց զՆանան սարկաւազն իւր, որ յաղթեաց Եպիկուռայ եւ մեկնեաց զԱւետարանն Յովհաննու»:

Աբու-Ռայթա առանց տարակուսի նոյն է Բուրեա վարդապետին հետ¹, այսպէս սեղմեալ ձեւի մէջ: Թէ վարդան ինչ աղբիւրէ գիտէ, յայտնի չէ. բայց Մխիթար իւր տեղեկութիւնները կը քաղէ վարդանէն: Յամենայն դէպս պահուած էր հայ գրականութեան մէջ այս թղթակցութեանց մասին գրաւոր աւանդութիւն:

Այս դէպքը մանրապատում կ'աւանդէ նաեւ Գիորնեսիոս Թէլ Մահրէ առ Միքայէլի Ասորւոյ, այսպէս.

Յունաց 1125 թուականին (812/813) խառանի մէջ Թէոդորիկոս անուամբ եւ Պուգգալ² մականուամբ Եգեսացի քաղկեդոնական աղանդաւոր մը ելաւ, որ կարծ միջոց մը խառանի եպիսկոպոս եղած էր, բայց իրեն դէմ յարուցուած ամաստանութեան մը համար Անտիոքի (Ուղղափառ) պատրիարքէն՝ Թէոդորեոսէ (785—812) վար առնուած էր: Ասիկա նորոգեց Մաքսիմոսի վարդապետութիւնը եւ կ'աշխատէր քաղկեդոնականներու եւ

Ուղղափառներու մէջ հետեւողներ գտնել: Որովհետեւ քաղկեդոնականներու մէջ յաջողութիւն չունեցաւ, անոր համար Աղեքսանդրիանցաւ. եւ որովհետեւ իմաստակ մըն էր եւ հեթանոսներու հետ կը վիճաբանէր եւ սարակիւններու (արաբերէն) լեզուին հմուտ էր պարզամիտներէն կը սքանչացուէր: Եւ երբ Աղեքսանդրիա ալ բախտ չունեցաւ, Հայաստան գնաց: Եկաւ Աշոտ պատրիկին եւ առաջին տեսութեան իսկ մոլորեցուց զանիկա եւ (ասիկա) միտեցաւ անոր: Այն ատեն Վիրակոս (յաղարկեան) պատրիարքը (793—812) Մծբնայ Նոննոս սարկաւազապետը զըկեց (Հայաստան Աշոտին), անոր հերետիկոսական կարծիքները խայտառակելու համար, որպէս զի չըլլայ թէ Հայերը մոլորեցնէ: Երբ անիկա (Նոննոս) հասաւ տեսաւ որ Աշոտ արդէն Պուգգալայի հերետիկոսութեան միտեալ էր: Աշոտ կը խորհէր թէ Նոննոս՝ այդ երիտասարդը, չէր համարձակեր հակաճառել կամ նոյն իսկ երեւալ Պուգգալայի, անոր բարձր համբաւոյն պատճառաւ: Իսկ երբ Նոննոս խնդրեց վիճել Պուգգալայի հետ, վերջինս մերժեց, պատճառ բերելով թէ եպիսկոպոսի մը վայել չէ երիտասարդի մը հետ հակաճառել, վասն զի կը վախնար թէ կը խայտառակուի: Սակայն Աշոտ ստիպեց զինքը. եւ առաջին գումարման իսկ կործանեցաւ, երկրորդ տեսութեան պատասխան չկրցաւ տալ եւ պարտաւորեցաւ. եւ յայտնի եղաւ թէ Ս. Գիրքը կարդացած չէր, եւ ոչ ալ սրբոց իմաստութիւնն ուսած էր, այլ սովորական գիտութիւնը միայն ունէր: Ելաւ եւ շփոթահար հեռացաւ. իր վրայ կատարուեցաւ այն մարգարէական խօսքը, որ սինագոգի համար կ'ըսէ (Երեմ. Բ. 36). «Ինչպէս որ խայտառակուեցար Եգիպտոսէն, այսպէս ալ պիտի խայտառակուիս Ասորեստանէն»: Երբ Աշոտ պատրիկը եւ իւր որդիները Նոննոս սարկաւազապետը պատուով պահեցին իրենց քով զԱշոտ եւ անոր որդիները եւ ասոնց ձեռքով բոլոր Հայերն ոչ միայն մոլորութենէ եւ երկաւորութեանէ ազատեց, հապա նաեւ Յուլիանոս շատերը մոլորած էին այն միութենէն ետքը, զոր Աթանաս եւ Յովհաննէս (Օձնեցի) կաթողիկոսը յառաջ բերած էին¹:

¹ Այսպէս նշանաւորեցած էր արդէն 1906ին Goussen ի թերթին Theologische Revue, էջ 150. Հմտ. Graf, անդ էջ 18, ծն. 1.

² Այսպէս Puggāl Ըստ H. Goussenի Theologische Revue, 1906, էջ 149. Chabot կը կարդայ Puggāl, Մարկուարտ Պուգալ. Ժամանակագրութեան արաբերէն թարգմանութիւնն al-fağal (F. Nauի Revue de l'Orient Chrétien, 2me Série, tome 1, p. 103). Ապուկուռա յորջորջեալը այս կերպարանափոխութիւնն կրած է Միքայէլի քով հաւանորէն ծաղրական իմաստով. Յակոբիկեան պատրիարքն այսպէս ծռած է անունն՝ Ապիկուռայի անձին բիծ դնելու համար. եւ արդէն ամբողջ պատմութեան ընթացքին կը նկատուի անոր մոլեռանդութիւնը: Puggāl կը նշանակէ բողոքական հմտ. Graf, անդ էջ 19:

¹ Michel le Syrien, Chronique, ed. J. B. Chabot t. III, p. 495—497. Հմտ. հատած Յ. Մարկուարտ, Հայ

կուծիւնը Մծբնայ կառավարէն տեղի կ'ունենայ, անշուշտ ի Մծբին, հոս քափր ամիրապետին բռնութեանց մասին խօսք կ'ըլլայ, որ բանտարկեց Հայոց իշխաններն եւ ուրիշ քրիստոնեաներ Բաղտատի եւ Սամառայի մէջ: Կիրակոս եւ Վարդան ըստ ամենայն հաւանականութեան իրենց աղբիւր ունեցած են Յովհաննու Մեկնութեան յառաջաբանը այն ձեւին մէջ, ինչպէս հասած է մեզի. ուր ստուգիւ կը խօսուի բանտարգելութեան մը մասին, բայց շատ մութ խօսքերով: Այս պարագան Կիրակոս եւ Վարդան մերձեցուցած են Նանային, ինչպէս իրենցմէ շատ վերջը նաեւ Չրաքեան: Ինչպէս քիչ վերջը պիտի տեսնենք, Յառաջաբանին խօսքերը կը հային Բագարատ Բագրատունւոյ բանտարգելութեան մասին. ուստի եւ Նանայի նկատմամբ այսպիսի ենթադրութեան համար առ այժմ կ'ուռան չկայ հայ մատենագրութեան մէջ:

Նանա հաւանօրէն երկար չմնաց Հայաստան: Վարդանի այն տեղիքն, ուր կ'ըսուի թէ Աշոտ իշխանաց իշխան 869 թուին Շիրակաւանի մէջ ժողով մը գումարեց եւ «էր անդ եւ սարկաւազն Ասորոց Նանա» (էջ 82), անհիմն կ'երեւայ: Վարդան քաղած է տեղեկութիւնս փոսի առ Հայս գրած նամակին կից՝ Նիկիոյ Վահան եպ. ի Դաւանութեան սկիզբը դրուած ծանօթութենէս.

«ԹԱ. Թուականութեան Հայոց (862) առաքեաց փոստ Կոստանդինուպոլսի հայրապետն զՎահան Նիկիոյ արքեպիսկոպոս ի Հայս առ քաբարիա. Հայոց Մեծաց կաթողիկոս, [որ եւ] արար զժողով ի Շիրակաւան զեպիսկոպոսաց բաղմաց եւ զկրօնաւորաց առաջի Աշոտոյ Հայոց սպարապետին... անդ էր եւ Նանան ասորի սարկաւազ մեծ եւ հոջակեալ փիլիսոփայ» (հրտ. Мартен, էջ 196):

Երբ Նանա տակաւին Աշոտ պատրիկի արքունիքը կը գտնուէր, ինչպէս Դիոնեսիոս Թէլ Մահրէի տողերէն կը տեսնուի, զինքը «Աշոտ պատրիկը եւ անոր որդիները պատուով պահեցին». եւ թէ «զԱշոտ եւ անոր որդիները մոլորութենէ... ազատեց»: Աշոտի որդիներու մէջ հոյակապ հանդիսացաւ մանաւանդ Բագարատ Բագրատունի, որ ապա Տարօնի հրամանատար եւ իշխան իշխանացս Հայոց» (Յովհ. Կաթ., էջ 115, տպ. Տիգրան) կարգուեցաւ եւ իբր 835 ին Ամուլթասի ամիրապետէն նշանակուեցաւ պատրիկ Հայոց (Չամչ. Բ, 430. Daghabaschian, էջ 5—6):

Ասիկա, նոյն 812 - 813 թուին հաւանօ-

րէն, ինդրեց Նանայէն Յովհաննու Աւետարանին կարճառօտ մեկնութիւն մը, ինչպէս կը պատմուի նոյն Մեկնութեան յառաջաբանին մէջ. զոր յանձն կ'առնու Նանա մեծ դժուարութեամբ, եւ վերագառնալով Միջագետք (Մծբին), հին ասորական Մեկնութիւններէն կը խմբագրէ բաղձացուած աշխատութիւնը — յընթաց երեք տարիներու, այն է 813 — 816, արաբերէն լեզուաւ, եւ կ'ընծայէ Բագարատայ: Այս մասին յաճախ ահարկութիւն կ'ընէ ուղղելով խօսքն Բագարատայ. «այլ դու ընդ սիրոյն հանգամանս եւ զիշխանական հրամանսդ շարայարեցեր (էջ 4) կամ «առնութիւն եւ զիշխանական հրամանսդ ի վերայ ածեր (էջ 4): Որ դրուատէ իշխանին իմաստասէր բարքն «որ այդքան յոգնահանձարս դտար ի յետին ժամանակիս առ խուզմանս իմաստիցն խորս... որ այդքան պատուես զիմաստութիւն, մինչեւ յաղթանաց եւ ի ներքեւելոց եւս որսալ ախորժես» (էջ 3), Նա հմուտ է իմաստութեան եւ ճշմարտութեան. «... որում ոչ անհմուտ եւ զքոյդ գիտեմ ճշմութիւն, զոր յաստեացս բաղարկեալ ունիս հայրենական պերճանօք յղիացեալ» (էջ 3):

Հեղինակը հակառակ սիրալիւր յորդորանաց՝ չէ համարձակած ձեռնամուխ ըլլալ աշխատութեան, զոր գեր ի վերջ համարած է իւր եւ իցէ կերպով: Բայց ի վերջոյ կը պարտուի «իշխանական հրամանաց» առջեւ. Թէեւ «բանեմ, առ հրաժարուամի յայդքան ծայրագոյն եղեալ ի քոյդդ ներող լողութենէ... բունն իւրիշ տեղ նոյն միտքն կը յայտնէ այսպէս. «Ոչ գտի հնարս ինձ պատճառելով ըստ բաց դառնալ սակս անձին տկարութեան» (էջ 4): Թարգմանչի գրէն (էջ 5—6):

Զսա (չնանա) Թախանձեալ մեծին Բագարատայ, որ ի տանէն Բագրատունեաց, այր (որ) իշխանաց երբեմն ի բարբարոս ազգէն Հագարաւել պատուի արժանաւոր վարկուցեալ... աւետարանին Յովհաննու: Որոյ (Նանայի) փոյթ ի մոի եղեալ՝ վաղվաղակի ի ձեռն ուժգին պա-

